

ОСВРТ НА ЈЕДАН СПИСАК ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА У БОКИ КОТОРСКОЈ ИЗ Г. 1758

У Споменику CV САН, (Београд 1956), који садржи »Зборник извештаја о истраживањима Боке Которске II« објавио је Глигор Станојевић чланак под насловом »Неколико статистичких података о Боки Которској из средине XVIII в.« На стр. 33 и 34 овог Зборника Станојевић је навео »Спис главног провидура Франћеска Гримањи-а о православним црквама и манастрима у Боки Которској од 5 јуна 1758«, на који ћемо се једино овдје и осврнути, како бисмо исправили многобројне грјешке које садржи овај »Списак грчких (т. ј. православних) цркава у Албанији«, како се у оно доба називала Бока Которска.

Списак је на италијанском језику, а почиње **Кот о р о м** и његовим територијем, гдје се на првом мјесту наводи **г р а д** (Кот о р) и каже се да у граду постоје слиједеће православне цркве: св. Лука, св. Никола, св. Ђорђе, св. Богородица (La Madonna), св. Петар и св. Вартоломеј.

Чим се погледа овај списак, одмах упадне у око велик број православних храмова у Котору, а ко имало познаје историју православне цркве у Боки, зна да у то доба у Котору није постојала, него само једна једина правосл. црква св. Луке, која је као римокатоличка грађена г. 1195 »за вријеме господина Немање, великог жупана, и његова сина Вукана, краља Дукље, Далмације, Травуније и Косне (т. ј. Хвосног — П. Д. III.), како се чита на савременом латинском натпису на цркви, који и данас постоји. Ову цркву предадоше млетачке власти г. 1657 у доба Кандиског рата православним поданицима, нарочито Грбљанима, који побјегоше од Турака у Котор, а Млечићи их као своје поданике примише, да тако појачају одбрану града од евентуалног турског напада. Уз ову цркву је била г. 1786 саграђена капела св. Спиридона, која и данас постоји. Пошто је црква св. Луке, иако проширена с капелом св. Спиридона, била малена и тијесна за све већи број православних житеља у граду, влада француска уступи г. 1807 православним Которанима бившу римокатоличку цркву св. Николе, која је припадала напуштеном доминиканском манастиру, те се у њој није више служило. Ову је цркву осветио г. 1810 генерални викар епископа далматинског у Боки, архимандрит Герасим Зелић. Иста је изгорјела почетком 1897 г., а на истом је мјесту саздана још већа црква св. Николе, која је осветљена г. 1909. Према томе православна црква св. Николе није постојала у Котору г. 1758 када је наведени списак прављен.

Када тако ствари стоје, настаје питање како се има разумјети садржај овог списка и када се нијесу налазиле у Котору наведене цркве осим св. Луке, гдје су се онда исте налазиле?

Одговор је лак за свакога ко познаје православне парохије у Боки и њихове парохиске и филијалне цркве, или ко је имао у

руци било коју свеску »Шематизма правосл. епархије бокоторске, дубровачке и спичанске«, који је редовито излазио сваке године од г. 1874 све до Првог свјетског рата. Све наведене цркве, осим цркве св. Луке, налазиле су се онда, као што се налазе и данас у бившој Луштичкој општини, коју сачињавају неколико села. Тако у селу Радованићима споменуте општине налазила се онда као што се налази и данас црква св. Николе, за коју се каже, да је саграђена на темељима једне између најстаријих цркава у Боки. У истом селу налазе се и цркве св. Ђорђа и Успјења Богородице (у Списку само: La Madonna, тј. Богородица). У селу Мрковима налазе се цркве св. Петке (сазидана г. 1600) и св. праведног Лазара, чије је зидање започето г. 1605. За ове цркве је погрјешно наведено да се налазе у граду Котору, а ми видимо, да се налазе у Луштици.

Тачно је у списку наведено, да су се у Луштици у оно доба налазиле и цркве св. Пантелеимона и св. Арханђела Михаила (саграђ. г. 1670) и то у селу Клинцима, те и данас постоје.

Црква св. Недеље и Рођења Богородице (у списку само La Madonna) налазе се у селу Забрђу. У овом селу налази се и мала старинска црква св. Андрије са оштећеним живописом у олтару, која није у списку наведена. У селима Бргули — Мардари налазе се цркве св. Петра и Павла и св. Вартоломеја, које се у списку спомињу.

Иза Луштице наведене су цркве у Кртолима: Вознесење (св. Спас), св. Лука, Успјење Богородице (св. Госпођа), која је означена једном ријечи: La Madonna, св. Јован и опет La Madonna. Пошто је добро познато, да се у Кртолима не налазе, нити су се налазиле двије православне цркве посвећене Богородици, то је овдје, грјешком, вјероватно наведена римокатоличка црква Успјења Богородице (Велика Госпа) на Отоку испред Кртола.

У селу Љешевићима, које је у млетачко доба припадало Кртолима, наведене су цркве: св. Вид (С. Вито), што ће бити погрјешно мјесто: св. Харитон (који се у народу још назива и св. Лесандро), јер црква св. Вида ту не постоји, нити има спомена, да је ту икада постојала. У декрету млетачког дужда Франа Фоскари од 22 маја 1455, у којему се наређује да се уклони православно свештенство из овог краја, спомиње се и св. Александар у Љешевићима. У овој цркви за вријеме млетачке владе налазио се и римокатолички олтар, који је уклоњен, г. 1812, па је могуће, да је био посвећен св. Виду, те је по томе и црква могла бити споменута под тим именом у горњем списку.

Даље су у списку наведене цркве у Грбљу (Zuppa). Ту је наведено 28 цркава без неког реда и ознаке у којим се грбаљским селима односне цркве налазе. Да бисмо могли проконтролисати списак, треба да ове цркве распоредимо по појединим грбаљским селима, што је врло тешко. Установили смо да списак почиње са црквама у Горњем Грбљу и то од Пријевора пут Котора. Тако се црква св. Петке (С. Венеранда) налази у Прије-

вору. Црква св. Госпођа (La Madonna) налази се у селу Горовићима. Друга црква Богородичина (La Madonna) вјероватно је црква Рођења Богородице у селу Шишићима. Црква св. Николе налази се у селу Братешићима. Цркве св. Мартина, која је у списку наведена, уопште нема, а изгледа да није ни постојала. Можда се ово односи на стародревну парохиску цркву (подавно обновљену) св. Мине, Виктора и Викентија у селу Шишићима.

Црква La Madonna, која даље у списку долази, то је по свој прилици црква св. Госпође у манастиру Подластви, гдје је саборно мјесто свега Грбља. Код овог манастира каже се, да је у XV в. до-нешена т. зв. »Грбаљска установа« (Законик).

Цркве св. Недјеља, св. Петар и св. Никола (с добро очува-ним фрескама из г. 1718) налазе се у селу Пелинову. Црква св. Јована налази се у Горовићима, а св. Илија у Ластви. Св. Дими-трије и св. Госпођа (La Madonna) налазе се у Наљежићима. У Наљежићима се налази и црква св. Илије, која је по предању зи-дана прије битке на Косову. Ова црква није у списку наведена, у колико то није споменута црква св. Илије у Ластви, за коју није сигурно да ли је постојала г. 1758, када је списак састављен.

Даље се наводи нека црква под називом: С. Сава, која не постоји нити је постојала. То ће бити по свој прилици погрјешно и требало би да гласи: С. Вара, а то је парохиска црква св. Вар-варе у селу Сутвари.

Црква св. Јована, која се даље у списку наводи, биће црква св. Јована у сусједном селу Дубу.

Слиједећа Богородичина црква (La Madonna) је парохијска црква Успјења Богородице у селу Вишњеву.

Св. Сава је саборна црква негдашње кнежине Бојковића међу Вишњевим и Загором.

Св. Јован ће бити црква св. Јована Богослова у Трешњици, а св. Ђорђе ће бити фил. црква у селу Укропцима.

Црква св. Николе је у Бигову, а друга црква св. Николе, која је иза прве у списку наведене, налази се у селу Врановићима.

Св. Петка је парох. црква у Врановићима. У овом селу се налази и црква св. Варваре, која је у списку наведена као: С. Варро.

Црква св. Јована, која се у списку наводи иза цркве св. Вар-варе, биће црква св. Јована Богослова у Побрђу, која има три олтара. Друга црква св. Јована, која се одмах иза прве у списку налази, не може се тачно установити у колико то није црква св. Јована Претече у Сеоцима.

Св. Ђорђе је црква у селу Главатима, а друга црква св. Ђорђа, која је одмах иза прве у списку наведена, могла би бити црква св. Ђорђа у Горовићима.

На крају је споменута опет нека црква св. Јована (S. Zuanne), а то ће бити црква св. Јована Богослова у Загори.

Папштровићи и територија:

Св. Никола, који се у списку наводи на првом мјесту, биће црква св. Николе у Манастиру Градишту. Друга црква св. Николе може бити црква у манастиру Прасквици.

Св. Стефена ће бити црква у манастиру Дуљеву, а друга црква св. Стефана је у граду св. Стефану.

Православна црква Свих Светих не постоји, нити је постојала у Папштровићима. То ће бити, по свој прилици, црква св. Врачева у Голубовићима. Пошто је ова црква посвећена св. врачевима Кузми и Дамјану, који се славе по Јулијанском календару на 1 новембра, а католици славе на 1 новембра по Григоријанском календару празник Свих Светих, то се често у италијански писаним актима као што је овај, за празник св. Врачеве каже: Сви Свети.

Црква св. Мартина не постоји, нити је постојала. То је свакако црква св. мученика Мине, Виктора и Викентија у Грацу. Горе смо видјели, да се црква, посвећена истим овим мученицима у селу Шишићима у Грбљу, назива св. Мартин. То долази отуда, што се у народу овај празник када се уједно слави и успомена св. Стефана Дечанског, назива »св. Мрата« и по томе »Мратиндан«. Црква св. Петке је у Св. Стефану. Црква св. Петра (и Павла) је у Калудерцу. Црква св. Јована је у Близикућама. Црква св. Крст је у Новосељу.

Православна црква св. Рока не постоји, јер се св. Роко не налази међу светитељима Источне, него само Западне цркве. Према томе ово не би ни могла бити православна црква све и када би постојала.

Црква св. Срђа је у Брдима. Црква св. Недеље је у селу Ррби, а друга црква св. Недјеље, која је у списку наведена, налази се на острвчићу Катичу пред Петровцем на Мору. Св. Тома је црква у Петровцу. Св. Вид је такође у Петровцу, али данас припада римокатолицима. Св. Никола је у Буљарици, а тако исто и Успјење Богородице (La Madonna). У списку је сада уврштена и римокатоличка црква св. Антуна (С. Антонио латино), која, наравно, овдје не спада.

Св. Тома је у Жуковици, св. Василије је у Катуну, св. Сава је у Крстацу, св. Петка је у Дубовици, св. Никола је у Катуну, св. Стефан би могла бити данас порушена црквица с остацима дивних фресака у манастиру Режевићу, а ту би могла бити и Богородичина црква (La Madonna), посвећена Успјењу Богородице као главна манастирска црква.

Црква Преображења могла би бити мала, данас напуштена, црквица у граду Св. Стефану, у којој се још виде остаци фресака. Четврта црква у Папштровићима, посвећена св. Стефану, нијесмо могли утврдити да ли се је уопште и гдје налазила. Могла би бити то и погрешка.

Црква Богородичина (La Madonna), која је затим у списку наведена, могла би бити црква Успјења Богородице у Планини паштровској, или у Челобрду.

Св. Никола и св. Тома су цркве у Бечићима, а Преображење је црква у Витовдолу.

Нијесмо могли установити да ли се је и гдје у Паштровићима налазила у прошлости нека црква св. Духа (С. Спирито), а црква св. Тројице (С. Тринита) је у манастиру Прасквици с доста добро очуваним фрескама из г. 1681.¹⁾

Црква св. Димитрије је у Чесминову.

Рисан и територија:

За Рисан су у списку наведене цркве св. Петар (и Павле) и св. Лука, те св. Ђорђе, а то је црква манастира Бање. Црква св. Томе, која је затим у списку наведена, не постоји, нити је познато да је у Рисну постојала.

Морињ: Црква св. Јована Богослова (сазидана г. 1754), црква св. Томе је у Горњем Морињу, а св. Петка је на Буновићима.

Убли: Црква св. Ђорђа је парохиска, а црква Рођења Богородице (La Madonna) је филијална.

Кривошије: Св. Петка (трновска) је у Пољцима. За ову се цркву у »Шематизмима правосл. епархије бококоторске« и т. д. каже, да је сазида г. 1776. Међутим, ми видимо, да иста постоји већ г. 1758, када је списак састављен.

Леденице: Црква св. Николе налази се у Доњим, а црква св. Петке (Римљанке) у Горњим Леденицама.

Херцегови и територија:

Топла: Вознесење (св. Спас) освећена 1713; св. Никола је капела у негдашњем двору владика Саватија и Стефана Љубибратића на Топли. Двор је у рушевинама, а по очуваној апсиди види се и данас гдје се налазила капела. Св. Ђорђе постоји и данас крај цркве Вознесења. Међутим, св. Сава, који спада међу најстарије правосл. цркве у Боки, не налази се на Топли, него на Савини. »С. Савина-конвенто« је манастир Успјења Богородице на Савини.

Под: Парох. црква св. Сергије и Вакха, грађена изгледа у XIV в., постоји и данас.

Кути: »Пресвета Тројица« је парохиска црква. »Ла беата Вергине« је црква св. Госпође, св. Андрија постоји и данас и св. Ђорђе у Рујеву.

Кумбољ (Combur): »Ла беата Вергине« је црква посвећена Покрову Богородице.

¹⁾ Петар Д. Шеровић, Манастир Прасквица, Котор 1935.

Staroevich не постоји. То је наведено погрјешно мјесто: Gepoevich или Gionovich, како се тада називало и било забиљежено у разним документима данашње село Ђеновићи. И данас ту постоје старинске цркве св. Стефана и св. Симеона Столпника.

Parsich такође не постоји. То је погрјешно наведено мјесто: Баошићи, гдје се налази парох. црква св. Николе.

»La Biancha« тако су Млечићи називали село Бијелу. У Бијелој је споменута само једна црква под називом »La Madonna«. То је била стародревна парох. црква Ризе Богородице, како изгледа из X вијека. Али у Бијелој постоји и друга Богородичина црква, која је посвећена Рођењу Богородице (св. Госпођа), а није наведена у списку. Ова црква с пространим старинским гробљем постоји свакако из доба Немањића у колико, можда, није и ранијег постанка. У актима прве половине XVIII в. спомиње се у Бијелој и црква св. Петра и Павла, која и данас постоји, само није у списку наведена.²⁾

Црква св. Недјеље с католичким олтаром (con altar atino) не налази се у Бијелој, већ је то парохиска црква сусједног села Јошице. У овој цркви је био још у XVII в. постављен римокатолички олтар, а био је из исте уклоњен г. 1812 у доба француске владе у Боки.³⁾

У Крушевицама су тачно наведене четири цркве: св. Текла, св. Никола (у Репајама), св. Арханђео Михаило и Сабор св. Јована Крститеља у Калиможу.

Sassevich је погрешно мјесто Сасовићи. Парох. црква св. Стефана је саграђена 1687.

Брајковина у Подима има цркву Сабор Арханђела Михаила. Niebi је погрјешно мјесто Жлијеби, гдје је црква св. Николе.

Мокрине: у горњем Мокринама је црква св. Варваре, а у Доњим Мокринама је црква св. Ђорђа.

Мојдеж: Парох. црква Вознесење (св. Спас.) У поменутих »Шематизмима правосл. епархије бококторске« и т. д. за ову је цркву наведено, да је сазидана г. 1771, међутим видимо, да је старијег поријекла, када је ушла у наведени списак. У Мојдежу се се даље спомиње нека Богородичина црква (La Madonna), а то би могла да буде црква Рођење Богородице у Ратишевину.

Општина Маине (Comun di Maini):

Св. Петка је манастир у Подмаинама; Успење Богородице (L' Assunta) је манастир у Подстрогу⁴⁾. Црква св. Јована Евангелиста, а не св. Јована Крститеља, како је у списку наведено, налази се у Подстрогу. Црква св. Јована Крститеља, а не св. Јована

²⁾ Петар Д. Шеровић, Бијела у Боки Которској, Споменик ЦВ САН, Београд 1956, стр. 180 и 181.

³⁾ Петар Д. Шеровић, Црква св. Недјеље у Јошици, Котор 1940.

⁴⁾ Петар Д. Шеровић, Манастир Подстрог у Подмаинама, Котор 1937.

Златоуста (Восса d'oro), како је у списку погрјешно наведено, налази се у Доњим (Крајњим) Маинама. Вознесење, св. Илија и св. Петар (и Павле) су цркве у Горњим (Средњим) Маинама. Св. Јован Претеча (S. Zuanne) је црква у Баконовићима у Горњим Поборима, а св. Димитрије је црква у селу Мартиновићима у Брајићима.

Општина Побори (Comun di Pobori):

»Св. Тројица — манастир«, како је у списку убиљежено, то је негдашњи манастир Стањевићи, резиденција црногорских владика. Св. Недјеља је у Доњим Поборима, св. Ђорђе је у Горњим Поборима. Св. Димитрије не постоји, нити се зна, да је ова црква постојала у Поборима, а св. Јован је у Горњим Поборима.

У овом нашем приказу смо се осврнули на поједине цркве оним редом, како су у списку наведене. Осим набројених нетачности и мањкавости има још велик број пропуста, гдје старе православне цркве нијесу ушле у списак. Навешћемо их овдје неколико.

На првом ћемо мјесту споменути цркву св. Ђорђа у Доњем Ораховцу, која је знаменита по мјесту, гдје је саграђена (на једној стијени високој 17 метара), по фрескама, које се у њој налазе и по натпису (у Другом бокелском устанку уништеном), на којему се спомињао један од владара Немањића. Ова црква се спомиње у старој нотарској књизи из г. 1446, која се данас налази у Државном архиву у Котору.⁵)

Није споменута ни црква св. Петке на Ораховцу (Јежевић), која је подигнута на темељима старије цркве из XVI в.

Да ли су у доба, када је списак састављен, биле још читаве врло старе цркве св. Томе и св. Илије у Горњем Ораховцу, нијесмо могли утврдити. Оба двије данас леже у рушевинама.

Није у списку наведена ни црква св. Стефана у Врановићима. По предању овдје је био манастир. Факат је, да је овдје нађено доста интересантних архитектонских уломака неке старије цркве, од којих неки носе на себи карактеристике VI в., а налазе се узидани у данашњој црквици, или су у истој похрањени.

У селу Кримиовицама са налазе старе цркве: св. Вартоломеја с антимином Христофора Жефаровића из прве половине XVIII в., црквица св. Андрије с подом од мозаика, св. Стефан и Риза Богородице са звоном из г. 1734 ливеним у Млечима. Ове се цркве не налазе у списку. Није у списку наведена ни мала старинска црква св. Илије (крај које је г. 1865 била сазидана велика нова истоимена црква) у Загори као ни старинска црква св. Теодора у истом селу, гдје је по предању био манастир св. Амоса, којег су свеца сељаци овог мјеста раније славили као крсно име, а данас им је то прислужба.

⁵) Петар Д. Шеровић, Црква св. Ђорђа у Доњем Ораховцу, Гласник Народног универзитета бр. 4—6, Котор 1935, стр. 17.

Није у списку наведена ни веома стара црква св. Арханђела Михаила у Свињиштима, такође у Грбљу, ни црква св. Ђорђа у Шишићима, која припада породици Шофран као ни црквица св. Ђорђа код цркве св. Варваре у Сутвари, око које су старинске гробнице.

Нијесу у списку наведене ни цркве св. Петра и Павла и св. Ђорђа у Пелинову, саграђене крајем XVII или почетком XVIII в. Исто тако није споменута ни црква св. Тројице, саборна црква кнежине Тујковића. Стара црква је порушена г. 1853, а на истом мјесту је подигнута нова. Ово је највећа сеоска правосл. црква у Боки. Нема у списку помена ни о цркви Вознесења (св. Спаса) између Ластве и Побора, живописаној 1747 г. У списку није убиљежена ни старинска црква св. Николе у селу Тудоровићима у Паштровићима.

Навели смо овдје само неке познатије цркве, које нијесу ушле у списак, али их има још неколико мање значајнијих, које нијесу у списку наведене.

Како се из предњег види, овај списак главног провидура Франћеска Гримани о православним црквама у Боки из г. 1758 није ни тачан, ни потпун и ко би се њиме послужио оваквим, какав је објављен према Томићевим исписима из Архива у Млецима, упао би у велике погрјешке. Стога да би овај списак могао »корисно послужити за многа питања«, како то Станојевић каже на 27 страни споменутог Зборника, сматрали смо потребним, да га исправимо и у неколико употпунимо. Исправке смо извршили на основу података у разним годиштима »Шематизма православне епархије бококоторске« и т. д., као и подацима из историских радова Младена Ш. Црногорчевића: Манастири паштровски у Боки Которској (Старинар, Београд 1895); Цркве и манастири у Опћини будванској (Гласник правосл. цркве у Далмацији, Задар 1901); Цркве у Луштици (Просвјета, Цетиње 1898); цркве у Грбљу (Гласник правосл. цркве у Далмацији, Задар 1902); те С. Накићеновића, Бока, антропологеографска студија (Насеља српских земаља, СЕЗ, САН, IX, Београд 1913).

Тек овако исправљен и употпуњен могао би овај списак »корисно послужити за многа питања«.

Петар Д. Шеровић